

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΑΝΑΣΚΑΦΗ-ΜΑΚΡΥΓΙΑΝΝΗ ΤΑ ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΚΑ ΕΥΡΗΜΑΤΑ

Στην Πανεπιστημιακή ανασκαφή του Μακρυγιάννη, που διηύθυνε η Καθηγήτρια κυρία Λ. Παλαιοκρασά (βλ. άρθρο στον ίδιο τόμο), ευρέθησαν και ταφές.

Η Λ. Καραλή, ο Σ. Μανώλης και ο Γ. Παναγιάρης εκλήθησαν στον χώρο κατά την εκσκαφή των σκελετών προκειμένου τα ανθρωπολογικά κατάλοιπα να ανακομισθούν με τον καλύτερο δυνατό τρόπο. Στην συνέχεια οι σκελετοί μεταφέρθηκαν στο Εργαστήριο Ανθρωπολογίας του Βιολογικού Τμήματος του Πανεπιστημίου Αθηνών. Την επί τόπου συντήρηση μέρους των οστεολογικών καταλοίπων και έπειτα στο εργαστήριο ανέλαβαν οι συντηρήτριες Μ. Ανδριανάκου και Π. Γκιώνη. Από την μελέτη των διασωθέντων και συγκολληθέντων οστών καταλήγουμε στα ακόλουθα:

Από τους τέσσερις (4) σκελετούς που βρέθηκαν στους τάφους 1, Α1, Α2, Β1 προκύπτουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις:

1. Κανένας σκελετός δεν βρέθηκε ολόκληρος.
2. Όλα τα οστά είναι θρυμματισμένα και σε πολύ κακή κατάσταση διατήρησης.

Ακολουθεί η παρουσίαση του σκελετικού υλικού κατά τάφους:

Ι. Αρ. τάφου: Β1

Αρ. κρανίου: 1

Φύλο: ? Αδιάγνωστο.

Ηλικία: Άτομο 16-18 ετών.

Περιγραφή διασωθέντων οστών: Θραύσματα κρανίου σε κακή κατάσταση διατήρησης. Αναγνωρίστηκε τμήμα βρεγματικού και αριστερού (?) κροταφικού οστού.

Γενικές παρατηρήσεις: Αναγνωρίστηκαν η αριστερή κλείδα, θραύσματα πλευρών, τμήμα βραχιονίου, τμήμα κνήμης, πιθανόν μηριαίο (?) οστό. Πρόκειται για ένα άτομο.

II. Αρ. τάφου: 1

Αρ. κρανίου: 1

Φύλο: Male - Άρρεν.

Ηλικία: Adult - Ενήλικος (25 - 45 ετών).

Περιγραφή διασωθέντων οστών: Θραύσματα βρεγματικού (?) οστού.

Γενικές παρατηρήσεις: Ο σκελετός βρέθηκε in situ. Διατηρείται η σπονδυλική στήλη και οι πλευρές σε κάκιστη κατάσταση, καθώς και τμήματα της λεκάνης, από τα οποία προσδιορίστηκε το φύλο. Σώζεται τμήμα της λεκάνης, πιθανόν προς το άνω άκρον, δεξιά κερκίδα και ωλένη, δύο βραχιόνια (δεξί και αριστερό), οστάρια των φαλαγγών των δακτύλων και τέλος μηριαίο σχεδόν ολόκληρο, πιθανού μήκους 47-48 εκ, που μας οδηγεί να υπολογίσουμε σύμφωνα με την μέθοδο Trotter & Gleser¹ (1952, 1958) το ύψος του ατόμου, που πρέπει να κυμαίνόταν από ± 175 έως 180 εκ.

III. Αρ. τάφου: A2

Αρ. κρανίου: 1

Φύλο: Female - Θήλυ

Ηλικία: Juvenile - έφηβη (14 - 18 ετών)

Περιγραφή διασωθέντων οστών: Κρανίο τοποθετημένο πλαγίως, συμπιεσμένο από χώματα και σπασμένο σε πολλά κομμάτια. Το πάχος του οστού είναι ενδεικτικό νεαρού θήλεος ατόμου.

Γενικές παρατηρήσεις: Αναγνωρίστηκαν πλευρές (5-7 θωρακικές), θραύσματα κερκίδας και ωλένης, αριστερή και δεξιά κνήμη και περόνη σε θραύσματα. Πρόκειται για τα κάτω τμήματα των οστών προς το άκρο πόδι. Αναγνωρίστηκε επίσης τμήμα μηριαίου. Δεν ήταν όμως δυνατόν να υπολογισθεί το ύψος.

IV. Αρ. τάφου: A1

Αρ. κρανίου: Δεν διεσώθη

Φύλο: Αδιάγνωστο.

Ηλικία: Adult - Ενήλικος.

Περιγραφή διασωθέντων οστών: Το κρανίο δεν σώζεται. Σώζονται ελάχιστα θραύσματα οστών σε κακή κατάσταση διατήρησης.

Γενικές παρατηρήσεις: Αναγνωρίστηκαν τυπολογικά δυο μακρά οστά. Πρόκειται για τμήμα βραχιονίου και μηριαίων (?) οστών σε πολύ κακή κατάσταση, καθώς και μερικά θραύσματα πλευρών. Πρόκειται για ενήλικο άτομο μη αναγνωρίσιμου φύλου.

1. Trotter, M. & Gleser, G. S. (1952). Estimation of stature from long-bones of American Whites and Negroes. *Am. J. Phys. Anthropol.*, Washington, (n.s.) 10: 463-514.

----- (1958). A re-valuation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and long-bones after death. *Am. J. Phys. Anthropol.* (n.s.) 16: 79-123.

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Τα αποτελέσματα της μελέτης είναι περιορισμένα. Η περαιτέρω συγκόλληση των διασωθέντων οστών θα βοηθήσει στην συλλογή μερικών ακόμη πληροφοριών για τις ταφές αυτές. Άξιο συζητήσεως -επί του παρόντος- είναι το ύψος του σκελετού που βρέθηκε στον τάφο 1. Το άτομο αυτό φαίνεται, πως είχε αρκετά μεγάλο ανάστημα σε σχέση με τα όσα γνωρίζουμε από τους προϊστορικούς ως τους πρώιμους ιστορικούς χρόνους.

Όσον αφορά στα οστεολογικά κατάλοιπα της Πρωτοελλαδικής εποχής², από το σύνολο του οστεολογικού υλικού που έχει μελετηθεί, το ανάστημα που δύναται να αποδοθεί ως μέσος όρος για θήλεις είναι 153.6 εκ, ενώ για τα άρρενα άτομα 164.6 εκ.³.

Η μέση εποχή του Χαλκού εμφανίζει παρεμφερή εικόνα, όσον αφορά στους σκελετούς, που σχετίζονται με τις κατώτερες κοινωνικές τάξεις, ήτοι 153.5 εκ. και 166.1 εκ. αντίστοιχα για γυναίκες και άνδρες, εξαιρούμενης βέβαια της άρχουσας - βασιλικής τάξης, όπου τα δεδομένα ανέρχονται σε 158.8 εκ. για τις γυναίκες και 174.1 εκ. για τους άνδρες (περί τα 5 εκατοστόμετρα υψηλότεροι)⁴.

Στους πρώιμους μυκηναϊκούς χρόνους 14 άτομα της άρχουσας μυκηναϊκής τάξης, προερχόμενα από τους κάθετους λακκοειδείς τάφους του ταφικού περιβάλλου Β', έχουν μέσο όρο αναστήματος 171.5 εκ. (ο Angel αναφέρει 171-172 εκ.)⁵, ορισμένα άτομα έχουν ύψος ακόμα έως 180 εκ.⁶. Σε αντίστοιχη μελέτη σε άτομα του λοιπού μυκηναϊκού κόσμου της ενδοχώρας παρατηρείται μείωση του μέσου όρου του αναστήματος κατά 5 περίπου εκ.

Η κυρίως υστεροελλαδική περίοδος εμφανίζει σχετική αύξηση των μετρικών στοιχείων, με ύψος που δύναται να εκτιμηθεί περί τα 166.6 έως 168.1 εκ.⁷. Στους ύστερους μινωικούς χρόνους το ανάστημα για τις γυναίκες είναι 154.6 εκ. και 167.6 εκ. για τους άνδρες.

Τα πρωτογεωμετρικά και γεωμετρικά δείγματα οστεολογικού υλικού, που

2. Angel, J.L. (1982). Ancient skeletons from Asine. In S. Dietz, *Asine II; results of the excavations east of the Acropolis 1970-1974*: 105-138, Fasc. 1 - General stratigraphical analysis and architectural remains, vol. XXXIV (Acta Instituti Atheniensi, Regni Sueciae), Stockholm.

3. Όσον αφορά στην Πρωτομινωική περίοδο, με υπολογισμούς του αναστήματος από το υλικό του οστεοφυλακίου, που προέρχεται από το σπήλαιο του Αγίου Χαραλάμπου στο Λαοίθι, διαπιστώθηκε, πως το ύψος του ανδρικού πληθυσμού της περιοχής είναι 166.3 εκ. και 153.3 εκ. για τις γυναίκες. Αυτό το πόρισμα βασίζεται στην επισταμένη μελέτη 112 μακρών οστών που διατηρήθηκαν ανέπαφα και προέρχονται από 58 άρρενα και 54 θήλεια άτομα.

4. Σχεδόν τα ίδια δεδομένα αναστήματος απαντούν και έχουν μελετηθεί στον ελλαδικό χώρο από την κλασική εποχή έως τους ύστερους χρόνους του 19^{ου} αιώνα.

5. Angel, J.L. (1973). Human Skeletons from Grave Circles at Mycenae: 379, in G.E. Mylonas, *Ο Ταφικός Κύκλος των Μυκηνών*, Αθήνα 1973.

6. Η σημαντική αυτή αύξηση ύψους ορισμένων ατόμων της άρχουσας μυκηναϊκής τάξης, αφορά διατροφικές συνθήκες που σχετίζονται με λήψη μεγάλων ποσοτήτων πρωτεΐνης.

7. Angel, J.L. (1946a). Skeletal Change in Ancient Greece. *Am. J. Phys. Anthropol.*, n.s 4: 69-97.

έχουν έως το σήμερα μελετηθεί, είναι σχετικώς περιορισμένα σε αριθμό, τα στοιχεία, που μας παρέχουν, εμφανίζουν μια εικόνα ελαφράς μείωσης του μέσου όρου του αναστήματος (3-4 εκατοστόμετρα), που πιθανότατα οφείλεται σε έλλειψη βιταμινών και σε διατροφικές διαταραχές.

Παρ' ότι το συγκεκριμένο υλικό από την Πανεπιστημιακή ανασκαφή αποτελεί μικρό δείγμα, επειδή είναι ακόμη λιγιστές οι δημοσιευμένες ανθρωπολογικές μελέτες που αφορούν στην Αττική των προϊστορικών και πρωτοϊστορικών χρόνων, η δημοσίευσή του αποκτά ιδιαίτερη σημασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- ALDEN, M. J. (1981). *Bronze Age Fluctuations in the Argolid from Evidence of Mycenaean Tombs*.
- ANGEL, J. L. (1946a). Skeletal Change in Ancient Greece. *Am. J. Phys. Anthrop.* n.s. 4: 69-97.
- ANGEL, J. L. (1954). Some problems in interpretation of Greek skeletal material: disease, posture, and microevolution. *Am. J. Phys. Anthrop.* 12: 284-297.
- ANGEL, J. L. (1982). Ancient skeletons from Asine. In S. Dietz, *Asine II; results of the excavations east of the Acropolis 1970-1974*: 105-138, Fasc.1 - General stratigraphical analysis and architectural remains, vol. XXXIV (Acta Instituti Atheniensi, Regni Suediae), Stockholm.
- ANGEL, J. L. (1984). Health as a crucial factor in the change from hunting to developed agriculture in the Eastern Mediterranean. In M. N. Cohen & G. L. Armelagos (eds), *Paleopathology and the origins of Agriculture*: 51-73, Orlando.
- ANGEL, J. L. (1973). Human Skeletons from Grave Circles at Mycenae: 379-397, in G.E. Mylonas, *Ο Ταφικός Κύκλος των Μυκηνών*, Αθήνα 1973.
- ANGEL, J. L. (1971). *Lerna II: The People*: 76-112, Smithsonian Institution Press, Washington, 1971.
- ANGEL, J. L. (1959). Early Helladic Skulls from Aghios Kosmas. Appendix in G. E Mylonas, *Aghios Kosmas*: 167-169, Princeton University Press 1959.
- ANGEL, J. L. (1945). Neolithic Ancestors of the Greeks. *AJA* 49, no.3: 252-260.
- ANGEL, J. L. (1946). Social Biology of the Greek Culture Growth. *American Anthropologist* 48: 493-533.
- ANGEL, J. L. (1955). Human Biology, Health, and History in Greece from the First Settlement until now. *Yearbook Amer. Philos. Soc*: 168-172.
- ANGEL, J. L. (1958). Human Biological Changes in Ancient Greece, with special reference to Lerna. *Yearbook Amer. Philos. Soc*: 266-270.
- BISEL, S., & ANGEL, J. L., (1985). Health and Nutrition in Mycenaean Greece: A study in human skeletal remains. In Nancy Wilkie and William D.E. Coulson (eds), *Contributions to Aegean Archaeology: Studies in Honor of W. A. McDonald*: 197-209, Minnesota, Center of Ancient Studies, University of Minnesota.
- BISEL, S.C. (1992). The Human Skeletal Remains, in W.A. McDonald and N.C. WILKIE (eds), *Excavation at Nichoria in Southwest Greece II: The Bronze Age Occupation*: 345-358 (Minneapolis 1992).
- BLEGEN, C. (1937). *Prosymna, The Helladic Settlement preceding the Argive Heraeum*. Cambridge: 235-236.
- BROTHWELL, D. R. (1963). The macroscopic dental pathology of some earlier

- populations, in *Dental Pathology*, ed. D. R. Brothwell, N.Y. Pergamon Press. 271-288.
- BROTHWELL, D.R. & A. T. SANDISON (eds.) (1967). *Diseases in Antiquity: A Survey of Diseases, Injuries & Surgery of Early Populations*. Springfield, Illinois: Charles C. Thomas.
- BROTHWELL, D.R. (1981). *Digging up Bones*. Cornell University Press, Ithaca.
- BROWN, A. T., BROWN A. K., FLAHERTY E. C., LITTLE M. L. & PRAG A.J.N.W (2000). DNA Analysis of Bones from Grave B Circle at Mycenae: A first Report. *BSA* 95: 115-119.
- CALNAN, K. A. (1992). *The Health Status of Bronze Age Greek Women*. Ph. D Dissertation, University of Cincinnati 1992.
- DESBOROUGH, V. R. (1973). Late Burials from Mycenae. *BSA* 68: 87-101.
- DICKINSON O.T. K.P. (1992). *Η προέλευση του Μυκηναϊκού πολιτισμού*, μετ. Παπαδόπουλος, Α., 40-43.
- DILLER, AUBREY. (1983). *Race mixture among the Greeks before Alexander*. 187-190, *Univ. Illinois, Studies in Language and Literature*, Vol. 20, nos. 1-2.
- GENOVES, S. (1963). Estimation of Age and Mortality, In *Science in Archaeology*, Thames & Hudson 1963. 353-364.
- ΚΑΡΑΛΗ, Λ. (1988-9). Άνθρωπος-Σύντομη κριτική των θεωριών της Εξέλιξης, *Ανθρωπολογικά και Αρχαιολογικά ΧΡΟΝΙΚΑ*.
- MUSGRAVE, J. H. (1980). The Human Remains from the Cemeteries. Appendix C, in *LEFKANDI, text I, the Cemeteries*, Popham, M. R., Sackett, L. H. & Themelis, P. G. Thames & Hudson 1980. 429-446.
- MUSGRAVE, J. H. & EVANS, S. P. (1981). A Statistical Study of Crania from Crete, mainland Greece, Cyprus, Israel and Egypt, *Journal of Mediterranean Anthropology and Archaeology* 1: 50-107.
- MUSGRAVE, J. H., NEAVE, R. A. H. and PRAG, A. J. N. W. (1994). The Priest and the Priestess from Archanes-Anemospilia: Reconstructing Minoan Faces. *BSA* 89: 89-100.
- MUSGRAVE, J. H., NEAVE, R.A.H. & PRAG, A. J. N. W. (1995) Seven Faces from Grave Circle B at Mycenae. *BSA* 90: 107-136.
- RICHARDS, M. P. & HEDGES, R. E. M. (1999). How Chemical Analysis of Human Bones can tell us the Diets of People who lived in the Past (and other contributions), In Tzedakis, Y., and H. Martlew (eds). *Flavours of their Times, Food and Drink in Minoan and Mycenaean Times*. Published by the Greek Ministry of Culture, General Directorate of Antiquities, Athens, Greece.
- STEINBOCK, R. T. (1976). *Palaeo Pathological Diagnosis & Interpretation*. Springfield. Illinois Chartes C. Thomas.
- TROTTER, M. & GLESER, G. S. (1952). Estimation of stature from long-bones of American Whites and Negroes. *Am. J. Phys. Anthropol.*, Washington, (n.s.) 10: 463-514.,

- TROTTER, M. & GLESER, G. S. (1958). A re-valuation of estimation of stature based on measurements of stature taken during life and long-bones after death. *Am. J. Phys. Anthropol.*, Washington (n.s.) 16: 79-123.
- WEISS, K. M. (1972). On the Systematic Bias in Skeletal Sexing, *AJPA* 30: 239-250.
- ΠΑΠΑΔΗΜΑ, Ε. (1991). Πλατυγιάλι Αστακού: Ένας βυθισμένος Πρωτοελλαδικός οικισμός. *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας*, Αγρίνιο, 21-22-23 Οκτωβρίου 1988, 48-49.